

ג. שימוש במאגרי מידע להשוואה ולהערכה כמותית של תארי הפלגה

מנחם קרן-קרין

שימוש במאגרי מידע להשוואה ולהערכה כמותית של תארי הפלגה

ראשי פרקים:

מבוא

הגדרתו ומדידתו של מרכז תרבות יהודי

מדד תשומת הלב ההלכתית

תוחלת החיים של כתבי עת

חוקרים במדעי הרוח בכלל ובמדעי היהדות בפרט אינם מהססים להשתמש בתארי הפלגה – סופרלטיבים – ובכינויים משווים. הם מייחסים "גדולה יתרה" לרבנים, לסופרים או להוגים מסוימים, טוענים ל"פרסומם" של אישים או מרכזי דפוס ומציינים את "חשיבותם" של טקסטים כאלו ואחרים. בדרך כלל נעשה השימוש בכינויי שבח אלו ללא הוכחות נוספות והוא מסתמך על קונוונציות חברתיות ומחקריות, חלקן "ברמה" של אקסיומות שאינן טעונות הוכחה.

כך לא יהססו החוקרים לציין כי הרמב"ם הוא בכיר הפילוסופים (והרופאים) היהודיים, רש"י הוא גדול פרשני המקרא, ביאליק גדול המשוררים והחת"ם סופר הוא החשוב שברבני הונגריה. כך יקבעו גם כי וילנה היא בירת ה"מתנגדים", ברלין הינה מכורתה של ההשכלה וגליציה היא מרכז החסידות. ליחס דומה זוכים גם שורה שלמה של טקסטים תורניים "מכוננים" כמו משנה תורה, הטור, השולחן ערוך או ספר הזוהר וכך גם מקומות דפוס כמו סונצ'ינו, סלוביטה, וילנה או קארן. במקרים אחרים משייכים החוקרים אישיות, או טקסט לקבוצה מיוחסת כמו: "גדולי רבני ליטא", "חשובי האדמו"רים בדורו" או "ספרים ההלכה הנפוצים ביותר".

חזקה על הקוראים, כי ככל שהדברים אמורים באישים, או בטקסטים ידועים במיוחד, איש לא יערער על השימוש בסופרלטיבים מפליגים. אולם כיצד יתייחס החוקר, או הקורא, אל מושאי מחקר שאינם מן השורה הראשונה, כגון אישים חסידיים שאינם הבעש"ט או אחד מתלמידיו המובהקים או אחד הפוסקים החשובים אך לא דווקא מי שנודע כחשוב שבהם. ומה באשר למרכזי התורה, הישיבות וערי דפוס שאינם מבין הגדולים והידועים? זאת ועוד, האם ניתן כלל לדבר על השוואה בין חשיבותם של אישים תורניים, טקסטים מכוננים או מרכזי תורה?

במאמר זה אטען כי שימוש מושכל במאגרי המידע הממוחשבים העומדים לרשות החוקרים בני ימינו מאפשרים לייצר תבניות נתונים אשר יתנו מענה לפחות לחלק מן השאלות הללו. זאת בהקבלה מסוימת לדרך בה ניתן להעריך ולדרג מושגים מופשטים אחרים כמו כוחן הצבאי של מדינות שונות, רמתם של מוסדות אקדמיים או דירוג של איכות החיים במקומות שונים.

הגדרתו ומדידתו של מרכז תרבות יהודי

בצורך לענות על שאלה זו נתקלתי במהלך מחקרי אודות מרכז התרבות שהתפתח בסיגט (על כך, בין היתר, [מאמרי בגיליון כט](#)). שם, לאחר שהתרשמתי מן הכמות הגדולה של הספרים ועיתונים באות עברית שנדפסו בסיגט טענתי כי חרף מספר תושביה המצומצם (פחות מ-10,000 יהודים), למרות ריחוקה ממרכזי תרבות גדולים ואחרים ועל אף ריבוי תושביה החרדים, הפכה למרכז תרבות "חשוב". בשל הכשרתי הקודמת במדעי הטבע ניקרה במוחי השאלה כיצד אוכל לבדוק טענה זו בדרך אמפירית. במילים אחרות, האם ניתן למצוא דרך אשר תאפשר לא רק לאשש את תחושותי אלא גם למדוד ולכמת אותה.

לאחר התלבטויות והתחבטויות בעניין זה מצאתי את הפתרון הבא אשר הסתמך על האפשרויות שמאפשרת תוכנת החיפוש של הספרייה הלאומית. בשלב ראשון, תוך היעזרות באטלסים היסטוריים, הכנתי רשימה של 25 עיירות במזרח ומרכז אירופה שאוכלוסייתן היהודית הייתה דומה לזו של סיגט. לאחר

מכן, באמצעות אפשרות החיפוש המתקדם הגבלתי את החיפוש לשם מקום דפוס מסוים, לחיפוש בתוצאות עברית או יידיש, לסוגה מסוג ספר או כתב-עת ולתקופה שהסתיימה בשנת 1944 (השוואה). בסוף התהליך נותרה בידי טבלה שבה לצד כל מקום דפוס יכולתי להציב הן את מספר הספרים בעברית וביידיש שנדפסו בו וכן את מספר העיתונים.

כך מצאתי למשל כי מבין מקומות דפוס אלו סיגט הייתה הראשונה (יחד עם עוד שתי עיירות) במספר סך העיתונים באות עברית שנדפסו בה ובנוסף לכך היא הייתה גם הראשונה במספר עיתוני היידיש. בהשוואת מספר הספרים שנדפסו באות עברית מצאתי כי סיגט עמדה במקום השלישי ואילו מבחינת מספרם של ספרי היידיש התייצבה סיגט במקום החמישי. היות וכל ההשוואות הללו בוצעו ביחס לערי דפוס שמספר התושבים היהודים בהן לא עלה על 25,000, התבקשה גם השוואה למרכזי דפוס שאוכלוסייתן היהודים הייתה גדולה יותר. לשם כך בוצעה בדיקה מקבילה של תוצרי הדפוס באות עברית בעשרים ערים הנחשבות מרכזי תרבות. לשם השוואה הוגנת חולקו התוצאות במספר התושבים היהודיים במרכזים אלו. גם בבדיקה זו עלה כי גם בבדיקת הספרים והעיתונים באות עברית התייצבה סיגט בין חמשת המקומות המובילים.

מובן מאליו שמחקר מסוג זה מניח כי תוצאותיו מוגבלות בשל שורת הסתייגויות. ביניהן הטענה כי אוסף הספרייה הלאומית אינו כולל את כל הפירות שהניבו מרכזי הדפוס היהודיים, שייצוג התוצרת הספרותית אינו אחיד בין ערים שונות, שהקטלוג של חומרי הדפוס לקוי וכן שקשה להשוות בין ספרים קטני היקף וספרים עבי כרס. כך מובן גם שהנתונים אינם מצביעים על גודלו של קהל הקוראים, על מספר העותקים והמהדורות שיצאו לאור, על משך הוצאתו לאור של כל עיתון ועל מספר הגיליונות שפרסם. יחד עם זאת, בהעדר מקורות אחרים להשוואה, נראה כי הנתונים שנמדדו אף אם אינם מספקים מידע מדויק מאפשרים בכל אופן לאשש קביעות בסיסיות דוגמת זו שביקשתי להוכיח. כלומר שבהתחשב בתפוקת העיתונים והספרים, ובהשוואת למרכזי תרבות ודפוס אחרים, ניתן לקבוע כי סיגט הייתה מרכז "חשוב" של תרבות יהודית.

בשיטת מחקר דומה השתמשתי בעת כתיבתו של מאמר שעסק ביחסו של הציבור החרדי ושל רבניו אל הכותל המערבי. ההליכה והתפילה בכותל המערבי עשויה לעורר מגוון רחב של שאלות הלכתיות. למשל: באשר לעצם החובה לבקר בו, לדרך הגישה הנכונה אלי, לדרך הנכונה לעזוב אותו. וכן, לתכיפות הביקורים בו, למועדיהם או לזמן המתאים ביותר לכך ביממה. ניתן לשאול גם מהן התפילות שראוי או רצוי להתפלל לידו, אילו תפילות או טקסטים אחרים אין ראוי לשאת שם, או האם בתוך מתחם הכותל ישנם מקומות מועדפים להתפלל בהם. האם מותר לבכות ליד הכותל, לשבת לידו או לשוחח בענייני חולין. בירור הלכתי יכול שיעשה לגבי מערכת היחסים בין יחידים וקבוצות השונות זו מזו במנהגי התפילה ומועדיהן, לשאלת הלבוש וכיסוי הראש הראוי לנשים ולגברים, ולמנהגי האכילה, השתייה והעישון ליד הכותל ובסביבתו הקרובה או האם מותר לשמוח ולרקוד לידו. שאלות אחרות מתעוררות ביחס לביקור בכותל בזמן מתיחות ביטחונית, בשעות הלילה כשדרכי הגישה ריקות או ביחס למנגנוני הביטחון סביב המתחם הפועלים גם בשבתות.

למרות המגוון הרחב של השאלות הדורשות בירור הלכתי התרשמתי כי בכל הקשור לענייני הכותל המערבי נשאלו הרבנים רק מספר מצומצם של שאלות. על מנת לבסס תחושה זו פניתי אל פרויקט השו"ת. בחיפוש לפי מילות מפתח שונות מצאתי כי סך כל האזכורים לכותל המערבי (בצורות כתיבה שונות) לא עלה על 400. כאשר ביקשתי להשוות זאת לנושאים הלכתיים אחרים מצאתי למשל כי בהקשר להר הבית, שלגביו קיימת הסכמה די גורפת על איסור הביקור בו, קיימים מעל 3,000 אזכורים, ולנושאים הלכתיים נפוצים יותר, כמו עירוב, שבת, תפילין, תפילה וכו' קיימים עשרות אלפי אזכורים. הממצא, שנתמך בראיה ממשית, לפיו כמות העיסוק ההלכתי בנושא הכותל הוא נמוך במיוחד ועימותו עם הנחת היסוד על פיה הכותל הוא האתר המקודש ביותר ליהודים, הובילה אותי לעסוק בהרחבה במשמעותו של פרדוקס זה.

תוחלת החיים של כתבי עת

במאמר נוסף עסקתי בכתבי עת ספרותיים ביידיש שיצאו לאור עד לשואה כאשר השאלה העיקרית שעניינה אותי הייתה מידת חשיבותו והשפעתו של כתב עת זה או אחר. בהיעדר נתונים מסודרים אחרים הסתמכתי על שלושה מקורות אליהם אשר אפשרו קבלת נתונים מספריים. המקור הראשון היה קטלוג הספרייה הלאומית ממנו יכולתי להסיק נתונים אודות מספר השנים בהן יצא כתב העת לאור.

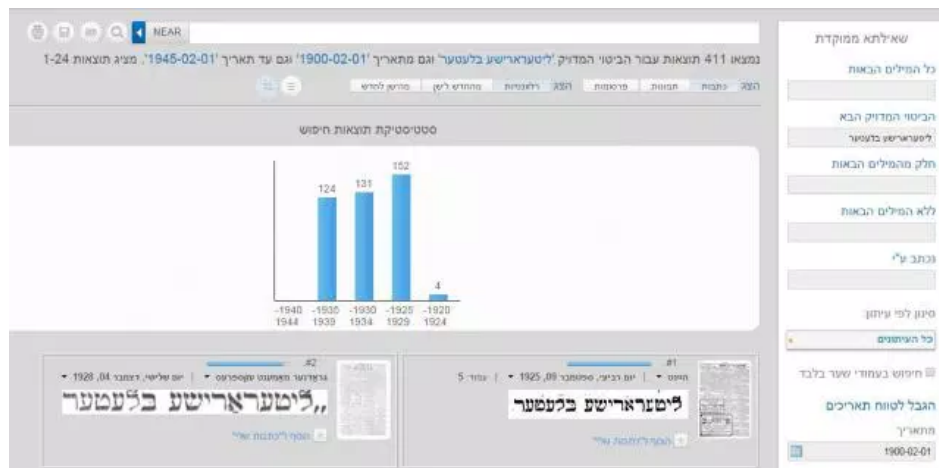
האוניברסיטה העברית אינדקס צ' דער יידישער פער-אדיק (א"פ)	
פשוטער נאכזוך	אונאנסירטער נאכזוך
לעצער נאכזוך	פרעזידענט נאכזוך
קיש	דאנקן באמערק

נאכזוך לויט אלפאבעטישע רשימות	
מעגלעכע רשימות איבערצוקוקן:	קלאפט אַרױן אַ וואָרט אָדער ווערטער:
פובליקאציע	אינזל
ניצט וווּ ס'איז נייטיק די אותיות: א, ב, ג, ד, ה, ו, ז, ח, ט, י, כ, ל, מ, נ, ס, ע, פ, צ, ק, ר, ש, ת	
<p>נאכזוך-רשימה לויט: פובליקאציע</p> <p>לעמוד הבא > < לעמוד הקודם</p>	
צאל איינסן	איינער (נייראק, 1940-1934)
679	איינער (בוקארעסט - לאָדזש - וואָרשע - בראַליסטאָק, 1939-1935)
227	דער איינזל (נייראק, 1926-1925)
109	דער איינזל (נייראק, 1918)
53	איינער האָלענענע (וואָרשע, 1932-1926)
351	איינער (שיקאָגאָ, 1925-1924)
124	איינער (נייראק, 1916)
10	איינער (נייראק, 1967, 1961)
46	איינער (נייראק, 1923-1922)
38	איינער (נייראק, 1911)
5	איינער (נייראק, 1911)

כך למדתי כי בדרך כלל לא נטו כתבי עת ספרותיים להאריך חיים ומעל 90% מהם נסגרו בתוך שנה או שנתיים. רק אחוזים בודדים מהם יצאו לאור במשך 3-4 שנים ורק בודדים התפרסמו מעבר לחמש שנים. המקור השני היה פרויקט מפתח עיתונות יידיש המאפשר בדיקת מספר המאמרים שנרשמו מכל אחד מכאלף עיתוני יידיש ובהם גם מאות עיתונים ספרותיים. כאן הסתבר כי מתוך העיתונים המובילים מצאו עורכי המפתח מאות ואף אלפי מאמרים שהיו ראויים לקטלוג. בעוד מן העיתונים הפחות נפוצים קוטלגו רק עשרות בודדות של מאמרים.

המקור השלישי שבו השתמשתי היה פרויקט עיתונות יהודית היסטורית. בו ניצלתי את מנגנון החיפוש לספירת את מספר האזכורים של הכותרים הספרותיים. כאן זכו העיתונים הספרותיים החשובים למאות אזכורים (בעיקר במקביל לשנים בהן התפרסם כתב העת), בעוד העיתונים השוליים יותר זכו לאזכורים מעטים יותר.

בשיטות דומות ובבסיסי נתונים נוספים ניתן בדרך זו למיין את השפעתם של אישים תורניים וכתביהם. בתכנת "אוצר החכמה" ניב חיפוש של המילים "החתם סופר" או "הנודע ביהודה" מעל 10,000 ספרים, מספר גדול בהרבה זה שמניב החיפוש אחר כינויו של "הישמח משה" בן דורם. שימוש במסד הנתונים של מפעל הביבליוגרפיה העברית יכול לסייע בספירת מספר המהדורות של ספר מסוים – עדות לשמירת מעמדו במהלך השנים. וחיפוש ברמב"י (רשימת מאמרים במדעי היהדות) יכול לתת אינדיקציה על מידת העניין האקדמי בנושא זה או אחר.

החוקרים במדעי הרוח בכלל ובמדעי היהדות בפרט אינם אוהבים "לטנף" את מאמריהם בנתונים מספריים. אולם למרות זאת עליהם להיות מודעים לכך כי מאגרי המידע העומדים לרשותם מסוגלים לסייע בידיהם לתמוך את השערותיהם האינטואיטיביות בנתונים כמותיים המעידים על דירוג איכות מסוג זה או אחר. שימוש מושכל באמצעים אלו יכול לסייע בידי החוקרים לא רק לקבוע אלו אישים, טקסטים או מקומות כיכבו בראש הרשימות השונות אלא גם את מי שהשתלבו, למשל, "בעשיריה הראשונה". יתרה מזאת, שימוש באמצעי ביקורת אלו לא רק שיחסוך מן החוקרים טענות בלתי מבוססות תוך שימוש בסופרלטיבים שאין להם אחיזה במציאות, אלא גם יכול לשמש ככלי מן המעלה הראשונה לשם עריכת מחקרים השוואתיים, תחום שלעת עתה אינו נוכח דיו במדעי היהדות.

Share this

להיות הראשון שאוהב את זה.

Safranim's Blog

ערכות עיצוב Twenty Ten. בלוג בוורדפרס.קום.